

кімнат дає уявлення про структуру установи: кабінет директора, канцелярія, відділи «Україніка», книги, преси та плакатно-прокламаційний, місце кур'єра, тут же квартира директора.

Першими науковими співробітниками інституту стали колеги й однодумці Ю.Меженка по Всенародній бібліотеці України (ВБУ) та Головній книжній палаті: Т.Волобуєва, В.Шпілевич, Н.Загледа, Є.Ізюмов, А.Балика, Івга Любченко, Я.Стешенко, М.Іванченко.

Бюджетних асигнувань не вистачало, і з лютого 1924 р. УНІК орендує з метою прибутку в Державного видавництва України (ДВУ) комерційну бібліотеку загального користування. 10 відсотків від прибутку сплачується ДВУ, а решта йде на видання «Бібліологічних вістей», на придбання книжок, виплату авторам суто символічного гонорару. З 1927 р., крім стаціонарної бібліотеки, організовується доставка книжок читачам додому за платню. В 1928 р. інститут купує бібліотеку як допоміжне підприємство, що працює на засадах самоокупності (од. зб. 237, арк. 44).

УНІК тричі міняв статутне Положення. За першим (1923), інститут мав займатися розробкою питань книгознавства й усіх суміжних з ним дисциплін, складанням бібліографічних покажчиків з різних галузей знань, створенням архіву українського друку, в якому збиралися б усі друковані матеріали про Україну для їх вивчення (од. зб. 5, арк. 1), дослідженням українського (територіально і за мовою) друку як у минулому, так і в «революційному сучасному»³. Передбачалася Вища бібліографічна рада. Проте в цьому Положенні дублювалися функції Книжкової палати⁴. За новим Положенням, затвердженим колегією Наркомосу 6 липня 1926 р., змінювалася його структура, усувалися недоліки (од. зб. 59, арк. 1-3)⁵. Закладалися три секції: виробництва й поширення книги, бібліографічна та бібліотечна. Проти такої структури заперечила Всенародна бібліотека України, вважаючи, що завданням УНІКу є розробка «книгознавства в розумінні німецького «Buchwesen», тобто «штудіювання лише книгопродукції та книготоргівлі». Отже, наукова робота в галузі бібліотекознавства та бібліографії не є завданням УНІКу⁶. Пропозиції ВБУ було враховано Наркомосом (1926) і замість секцій бібліотекознавства та бібліографії створено секції історії книги, соціології та економіки, техніки й мистецтва книги. (Бібліографічну секцію офіційно було затверджено тільки в 1929 р.)

Перед інститутом постають нові завдання: наукова розробка питань книгознавства, включаючи бібліографію та бібліотекознавство, підготовка наукових дослідників книги (аспірантура) та практиків книжкової справи (курси книгознавства), популяризація книгознавства - виставки, організація власного видавництва та видання науково-популярних книг, лекції, тематичні вечори тощо. Планувалося відкриття музею книги.

Відтоді (з 1926) інститут офіційно став називатися Український науково-дослідний інститут книгознавства, хоча скорочена його назва залишалася УНІК. Керування інститутом ставало більш колегіальним. Функціонували його бюро, Наукова рада, Вища наукова рада як центр інформації та координації книгознавчої роботи, що існував на громадських засадах. У такий же «благодійний» спосіб працювало і кілька комісій (кращі з підготовлених їх членами наукових доповідей публікувалися у «Бібліологічних вістях», виходили ок-

ремими виданнями). Активно співробітничали в УНІК відомі вчені Д.Балика, С.Маслов (голова комісії історії книги), П.Попов, В.Ігнатієнко, С.Єфремов (керівник бібліографічної комісії), М.Макаренко (голова комісії мистецтва і техніки книги) та ін. Тимчасову комісію для проведення бібліотечного перепису очолював Ю.Меженко. Вчені розглядали книгу у взаємозв'язках з бібліотекознавством і бібліографією, тобто як комплексну науку, що об'єднує історію книги, її мистецтво, поширення й пропаганду серед широкого загалу.

З УНІК співпрацював Інститут української наукової мови ВУАН. Його позаструктурна термінологічна комісія розробляла українську книгознавчу термінологію (од. зб. 156, арк. 6). То був час бурхливого розвитку українського книгознавства.

З 1 жовтня 1926 р. на правах секції соціології книги почав діяти «Кабінет вивчення книги й читача», який досліджував вплив книги на читача і розробляв на цьому підґрунті методи його обслуговування та самосвітіння⁷.

У 1927 р. прийняла перших чотирьох членів аспірантура УНІК, створена для підготовки книгознавчих кадрів вищої кваліфікації⁸.

Фонд наукової бібліотеки інституту складався з двох частин: літератури з питань книгознавства та архіву українського друку (книга, періодика, плакати), що, в свою чергу, поділявся на друк України з 1917 р., видання українською мовою до 1917 р. (незалежно від території) та українські видання поза межами Радянської України з 1917 р.

Діяльність УНІК до 1931 р. здобула позитивну оцінку вітчизняних і зарубіжних фахівців.

На найближчі п'ять років інститут намічав організацію допоміжних установ (од. зб. 223, арк. 49): лабораторії при секції соціології книги, книгознавчого музею (секція мистецтва й техніки книги диференціювалася на дві - поліграфічну та графічну). Бібліографічна секція (наприкінці п'ятирічки повинна була виділитися в окремий інститут) мала займатися методологією бібліографії та практичною бібліографічною роботою. Інститут планував створення колекції іконографії українських книгознавців, вивчення виробництва книги, організацію експозицій з історії книги, влаштування пересувних виставок тощо. Але Наркомосвіти ці напрями не затвердив, вважаючи, що треба висувати насамперед теми, пов'язані з потребами виробництва, виконанням п'ятирічки (од. зб. 219, арк. 9). У вузах з метою підготовки кваліфікованих кадрів інститут планував розпочати викладання основ бібліографії, утворити книгознавчу профшколу з відділенням бібліографії і книжкової торгівлі, збільшити кількість аспірантів до 15 осіб.

Але в 1931 р. УНІК було піддано нищівній, несправедливій критиці за відрив від конкретних завдань соціалістичного будівництва і націоналістичний ухил. Хибна теза про зростаючу класову боротьбу призвела до того, що ворогів народу почали шукати і в книгознавстві. Стенограма засідання Київського товариства війовничих матеріалістів-діалектиків так і називалася «Класова боротьба в книгознавстві» (К., 1932).

Початок цькуванню УНІК поклали розгромні статті М.Годкевича та К.Довганя в журналі «Критика»⁹. Виступ Ю.Меженка у пресі¹⁰ про те, що він взагалі не розуміє, проти якого ворога треба боротися, викликав зливу нової критики.

Прямим поштовхом до розгрому інституту став лист

групи аспірантів УНІКу до газети «Пролетарська правда» (16 квітня 1931 р.)¹¹.

УНІК підпав під огульне звинувачення, за яким усі невдачі соціалістичного будівництва пояснювалися шкідництвом, різними надуманими ідеологічними збоченнями. Щодо книгознавства з'явилися терміни «меженківщина», «єфремовщина», «ігнатієнщина»¹².

Тавро «безкласового» трактування історії української книги було покладене на праці Ю.Меженка, В.Ігнатієнка, С.Маслова, Д.Балики, Т.Алексєєва, М.Нечаєва та ін.

Всеукраїнська бібліографічна нарада (черв., 1931 р., Київ) ще активніше розгортає критику інституту¹³. В її резолюціях вказувалося, зокрема: всі основні функції, раніш покладені на УНІК, фактично передаються Українській книжковій палаті¹⁴.

За результатами «книгознавчої дискусії», сектор науки Наркомосвіти (23 вересня 1931 р.) ухвалив перепрофілювати й перейменувати УНІК на «Український науково-дослідний інститут книгознавства та видавничої справи» (од. зб. 47, арк. 1) з тимчасовою структурою (комплекси: видавничий, соціології та історії книги, бібліографічний; комісія книгознавчої бібліографії, статбюро). «Бібліологічні вісті» було вирішено перетворити на зразок наукових записок, а поточні матеріали інституту друкувати в профільних журналах.

Новий директор установи С.Якубовський став до своїх обов'язків 16 вересня 1931 р. (од. зб. 262, арк. 33). До кінця року змінився майже весь склад працівників інституту. 1 січня 1932 р. створюється філіал УНІКу в Харкові (од. зб. 262, арк. 2, 15, 33). Далі діяльність установи була спрямована на викриття «шкідливих політичних ухилів» і відриву теорії від практики згідно з Постановою ЦК ВКП(б) про науково-дослідну роботу та Постановою про видавничу діяльність (од. зб. 59, арк. 6).

Слід відзначити, що ідеологізація методологічних питань була характерна на початку 30-х років для всього радянського книгознавства¹⁵. В публікаціях цього часу переважала різка критика традиційного «старого книгознавства», критика цієї критики, доведена до вульгарного соціологізування, до формалізму, до повного заперечення попередніх теоретичних досягнень¹⁶. Те ж саме обговорювалося в численних виступах і доповідях, а особливо в дискусії, що відбулася 19 жовтня 1931 р. з теоретичного книгознавства та історії книги Ленінградського інституту книги, документа і письма¹⁷. На книгознавчій нараді в Москві (27-31 грудня 1931 р.), в якій брали участь представники Москви, Києва, Ленінграда й Харкова, вже було підсумовано «досвід боротьби на книгознавчому фронті» (од. зб. 276). Після доповіді М.Вольфсона «Положение на книговедческом фронте и борьба за марксистско-ленинское книговедение» за вимогою «української фракції» було поставлено різку співповідь К.Довганя «Положение на книговедческом фронте и классовая борьба на Украине» (од. зб. 280, арк. 1).

Саме такі й їм подібні виступи, а також аналогічні за тоном публікації стали початком, а точніше, першопричиною кризи радянського книгознавства в 30-ті роки¹⁸. Щоправда, далі заперечення поглядів попередників і постановки питань та проблем критики не пішли. Цілісної, несуперечливої концепції не було вироблено, а деякі вірні й продуктивні положення губилися в полемічному матеріалі.

За тематичними планами інституту на 1932 р., його робота мала здійснюватися в комісіях: соціально-методологічній, програмно-методологічній, історії книги, бібліографічній, кабінеті вивчення читача й споживача книги і преси, видавничій та її підкомісіях - планування й економіки видавничої справи, організації та раціоналізації, оформлення книги, праці та кадрів; редакційній комісії з підкомісіями - робітничої автури та періодики; комісії книгопоширення (од. зб. 275). Масштаб явно нереальний: 25 тем на перше півріччя, 65 - на друге. І не тільки тому, що тем було забагато для кількісного складу кадрів інституту, а й тому, що не всі нові працівники мали досвід наукової роботи, літературні здібності. Нове керівництво УНІКу сподівалося, що «якісно робота має поліпшитись у зв'язку з кількісним збільшенням складу інституту» (од. зб. 280, арк. 3).

Як свідчать протоколи засідань дирекції (1932), «у зв'язку зі збігом громадсько-політичних кампаній, як весіння* засівна кампанія, готування до дня преси і травневих свят затрималася робота УНІКу» (од. зб. 276, арк. 5). План було зірвано, позначився брак кваліфікованих кадрів. У 1933 р. згорнув свою роботу видавничо-редакційний сектор (од. зб. 258, арк. 13).

На жаль, лишилося дуже мало матеріалів, які свідчать

про діяльність УНІКу в 30-ті роки, а за 1934 - 1935 рр. їх в архіві немає зовсім. Про роботу інституту в цей період можна судити деякою мірою з його друкованих видань. 1936 року Науково-дослідний інститут книгознавства було реорганізовано в Науково-методичний кабінет бібліотекознавства та масової бібліографії при Бібліотечному управлінні (сектори: методичний і бібліографічний), утвореному в 1934 р. при Наркомосі УСРР¹⁹. Фактично це означало кінець книгознавства в Радянській Україні.

Кабінет складав і видавав (переважно у видавництві «Радянська школа») для масових бібліотек різні бібліографічні покажчики, рекомендаційні списки, «коло читань», читацькі пам'ятки тощо; розробляв і випускав типові каталоги різних типів бібліотек, бюлетені новинок; надавав методичну допомогу бібліотекам, здійснював критико-бібліографічну роботу. Проте він не став справжнім організаційним і методичним центром рекомендаційної бібліографії в республіці²⁰.

З середини 30-х років українські книгознавчі дослідження провадилися тільки в емігрантських колах, переважно в Польщі та Чехословаччині. Але їм бракувало глибини наукових розробок УНІКу. Найчастіше вони стосувалися проблем культурно-освітнього функціонування книги, здебільшого ґрунтувалися на теоретичних засадах праць інституту, що є ще одним свідченням плідності його діяльності²¹.

* В тексті так. Треба - весняна (ред.).

1. Архів УНІКу: Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І.Вернадського, ф. 47, од. зб. 34, арк. 6 (далі при посиланні на це джерело од. зб. і аркуш вказуємо в тексті).
2. Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. док. и материалов. 1917 - 1941. - К., 1985. - С. 74.
3. Биковський Л. Український науковий інститут книгознавства: Інформація. - Подєбради, 1925. - С. 26.
4. Годкевич М. Организация библиографической работы на Украине // Библиография в СССР и книжные палаты: Сб. статей. - Х., 1928. - С. 100.
5. Бібліологічні вісті. - 1925. - № 1-2. - С. 142; 1926. - № 1. - С. 71.
6. Книга и книжное дело в Украинской ССР - С. 165-169.
7. Бібліологічні вісті. - 1926. - № 3. - С. 83.
8. Положення про аспірантуру в галузі бібліотекознавства та книгознавства // Бібліол. вісті. - 1927. - № 2. - С. 104.
9. Годкевич М. На ідеологічному роздоріжжі // Критика. - 1929. - № 9; Довгань К. Класова боротьба на книгознавчо-бібліографічному фронті // Там само. - 1931. - № 7 - 8.
10. Меженко Ю. Нотатки до нотаток // Там само. - 1930. - № 2.
11. Гуменчук І., Керекез Я. За перебудову науково-книгознавчої роботи // Пролетарська правда. - 1931. - 16 квітня.
12. Владиславлев І. О сборнике «Классовая борьба в книговедении» // Книжный фронт. - 1933. - № 7. - С. 41-43.
13. Перша бібліографічна нарада: Стенограма // Інститут рукопису ЦНБ, ф. X, № 14596; Рад. книгар. - 1931. - № 7, 23.
14. Резолюции библиографического совещания в Киеве 6 - 9

июня 1931 р. // Книга и книжное дело в Украинской ССР. - С. 307-313.

15. Беловицкая А.А. Общее книговедение. - М., 1987. - С. 87-91.
16. Новосадский И.В. Против буржуазных теорий в советском книговедении // Красный библиотекарь. - 1931. - № 10. - С. 18 - 26; А.С. Об одной буржуазной теории книговедения: (О работах М.И. Щелкунова) // Журналист. - 1932. - № 3. - С. 13-15; Керекез Я.В. Борьба за марксистско-ленинское книговедение: (О работе Укр. научно-исслед. ин-та книговедения) // Книжный фронт. - 1933. - № 12. - С. 29.
17. Институт книги, документа и письма: Комиссия по теории книговедения и истории книги. Резолюция по докладу т. Новосадского «О дискуссии на книговедческом фронте и задачах марксистско-ленинской теории книговедения» // Красный библиотекарь. - 1931. - № 12. - С. 12-13. Те саме в журналі «На книжном фронте». - 1931. - № 11. - С. 1-16.
18. Немировский Е. Л. Историография советской книги // Книга: Исследования и материалы. Сб. 35. - М., 1977. - С. 115-149.
19. Бібліотека у соціалістичному будівництві. - 1936. - № 9. - С. 51.
20. Українська радянська бібліографія. - К., 1980. - С. 55-56.
21. Migon K. Księgosznawstwo ukraińskie w dwudziestolecim międzywojennym // Studia o Książce. - Wrocław, 1970. - T. 1. - S. 25 - 41.

СТАРОВИННІ ВИДАВНИЧІ МАРКИ

Герб Львівського братства.
"Іоанн Златоуст, книга о священстві". Львів, 1614.

Друкарська марка.
Антверпен, XVI ст.
Друкар К.Платен.

Друкарська марка.
Венеція. Друкар
Ф.Мануцій.

Видавнича марка Робера
Етьєна Першого.